

3. Волинський, П. К. Основи теорії літератури / П. К. Волинський. — К. : Рад. школа, 1967. — 365 с.
4. Гальперин, И. Р. Очерки по стилистике английского языка / И. Р. Гальперин. — М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1958. — 459 с.
5. Головка, А. В. Твори : в 2 т. — Т. 1 : Повість; Оповідання; П'єса; Романи / упоряд. і приміт. В. П. Лети. — К. : Наук. думка, 1986. — 576 с.
6. Качуровський, І. Основи аналізу мовних форм (стилістика). Фігури і тропи / І. Качуровський. — Мюнхен — Київ, 1995. — 235 с.
7. Лосев, А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев. — М. : Правда, 1990. — 215 с.
8. Словник української мови : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — Т. IV. — С. 687.
9. Уилрайт, Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова, М. А. Журина. — М. : Прогресс, 1990. — С. 82–119.

Мовчан Л. Художественные функции метафоры в романе Андрея Головка «Бурьян».

В статье представлены определения метафоры как универсального тропа, который широко используется в художественном тексте. На основе анализа романа определены виды метафор, произведена их классификация, рассмотрена роль метафоры в расширении концептуального поля художественного текста, где полем значений есть символ. Метафора выступает активным «механизмом» обогащения художественного произведения.

Ключевые слова: метафора, эпифора, диафора, элементы метафоры, художественный текст, тропы.

Movchan L. Artistic functions of metaphor in Andriy Golovko's novel «Weeds».

The term metaphor as a universal figure of speech that is used widely in a literary text is defined in the article. Different classifications and types of metaphor are determined on the ground of analyses. And the role of metaphor as a possibility of enlarging conceptual sphere of literary text where the sphere means a symbol is considered. Metaphor acts as an active «mechanism» to enrich literary work.

Key words: metaphor, epiphora, diaphora, elements of metaphor, literary text, figures of speech.

УДК 811.161.2'38+811.161.2'373.21

Ольга Молодичук
(Умань, Україна)

**МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ /
ЗРАДА В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ**

У статті на матеріалі українських народних балад проаналізовано лексико-фразеологічні та синтаксичні засоби творення опозиційної пари концептів «кохання / зрада». З-поміж мовностильових засобів виокремлюються пропріативи та компаративні сполучення.

Ключові слова: лінгвофольклористика, балада, лексико-фразеологічне поле, культурний концепт.

Фольклор, як відомо, — синтетичний вид мистецтва. Але ключовим елементом будь-якого фольклорного твору завжди виступає слово, тому й фольклор може цікавити нас перш за все як мистецтво слова. Особливо важливо проникнути в таїну поетики фольклору. Вона шліфувалася століттями, спираючись на естетичні смаки й запити широких народних мас, умови ж творення не дозволяли зберігати фольклорні образи в будь-якому іншому вигляді, як у переказах і переспівах та етнографічних записах. «Ми вважаємо, що художні якості фольклору є взагалі вищим можливим досягненням літературної творчості в тих реальних умовах, в яких вона існувала у віддалені історичні епохи» [5, 190].

Незважаючи на те що останнім часом дедалі більше дослідників фольклору приділяють значу увагу дослідженню його поетики, деякі питання ще недостатньо вивчені, зокрема різнопланова концептуальність баладного жанру.

Основна сутність концептуального аналізу проявляється в дослідженні філософськи значущих концептів на тлі широкого мовного простору, у різноманітних мовних контекстах різного жанру, належних різним культурам, у повсякденному слововживанні рядових носіїв мови тощо (такого плану концептуальні дослідження в Україні проводяться В. В. Жайворонком, Т. В. Радзієвською, В. М. Трубом, Г. М. Яворською та іншими мовознавцями).

В. В. Жайворонк підкреслює, що культурно-ритуальні концепти відзначаються обов'язковою сакралізацією смислу. На його думку, для етнокультурного концепту характерні «з одного боку, тісне переплетіння сакралізованих буттєвих речей, використовуваних ритуалами, обрядами, звичаями, отже наділених у людській уяві певними прикметами, з другого — відбиттям їх у слові, виразі, які набувають сакралізованого (ритуального) значення» [3, 192].

Питанню вивчення мовних концептів присвячено також праці Н. Д. Аругюнової, А. Вежбицької, Ю. С. Степанова, Д. М. Шмельова, І. Б. Штерн. Спільним у всіх дослідників можна визначити такі ознаки концепту, як об'єднання певних лексем та словосполучень (зокрема і фразеологічних), які передають певну узагальнену інформацію про якусь частину дійсності та про ставлення до неї етносу.

З огляду на те що балада як фольклорний жанр характеризується драматичністю подій та пануванням пристрастей, аналіз мовних засобів вираження морально-етичних понять в баладному мовленні здійснюємо шляхом характеристики основних

констант духовної етнокультури українців, зокрема опозицій кохання / зрада.

Народний ідеал вірності та безмежної відданості й непохитної взаємності у коханні став психологічно-етичним підґрунтям для фольклорних творів. Українська народна пісенність широко відобразила всю складну діалектику кохання. Воно — радість і щастя, воно ж і горе, важкий тягар.

Тема хвороби і смерті від кохання та від тривалої розлуки закоханих — одна з давніх у традиційній любовній ліриці. Звичайно ж і в баладних піснях віддзеркалюється народне розуміння нездоланної сили цього почуття: *В неділечку рано задзвонили дзвони... Як по козакові, мене (дівчину) наряджайте, В одній домовині із ним поховайте, Да положіть, мати, поруч головами, Щоб була розмова тихая між нами. Да висипте, мати, високу могилу, Посадіть в головах червону калину. Да поставте, мати, хрести золотії, Щоб сказали люде: «Лежать молодії»* (Б., 41) (незважаючи на трагедійне інтонування тексту, все-таки простежується провідна думка: краще смерть, ніж довічна розлука). Ідея закріплення смертю вічного союзу розлучених закоханих, ствердження вірності і відданості як основи основ народної етики, взагалі народний погляд на силу любові й нестерпність розлуки закоханих яскраво висловлено афористичними рядками: *Велика верба ... Широкий лист пускає, — Велика любов, тяжка розлука Сердечко їа вриває* (Б.: к., 226).

Закономірно, що найуживанішим структурно-семантичним компонентом цієї групи фразеологізмів є лексема **серце**, яке «в світовідчутті наших предків завжди було органом, тісно пов'язаним зі сферою почуттів, емоцій» [8, 48]: — *Соловейку...Мого **серця** не в'яли...* (У. б., 39); — *Мати,.. не **розкравай серце** мое!..* (Б., 30); — *Кобись знала, моя мамко, як ня **серце болить!*** (Б., 46); *Болить мене,... За милим **серденько*** (Б., 37) — *Чи куди йду, чи що роблю — **серце в тузі*** (У. б., 37). Звичайно, це зумовлено не лише загальною семантикою виділених нами фразем зі словом **серце** (наприклад, **ятрити серце** — «посилювати чий-небудь переживання» (ФСУМ, 979)). Значну роль тут відіграє символічне значення самої реалії як органу, який, за народними віруваннями, безпосередньо пов'язаний з переживаннями та емоціями людини, з її душею. Тому аналогічного відтінку баладній розповіді надають і фразеологічні сполучення зі стрижневим компонентом **душа**: *Пустіть ня, мамочко, Бо **болить** ня **душа**...* (Н. б. З., 87). Семантика і традиції вживання обох лексем у баладах практично не відрізняються.

Психічний стан людини, крім внутрішнього, може мати і зовнішній вияв. Вищенаведені приклади ілюструють випадки, коли переживання, страждання, хвилювання виливаються у певні жести, сльози тощо. Продуктивним засобом для характеристики зовнішнього виявлення психологічного стану є і компаративні сполуки, які походять із звичайних порівнянь і зберігають їхні формальні ознаки: *А дівчина за козаком, Як горлиця, б'ється...* (Б.: к., 169) — «гірко тужить, горює, побивається» (ФСУМ, 27); *Ой сидить козак тай на конику, Як рибонька б'ється, та як рибонька б'ється...* (У. б., 7) — тут пропущено ще один компонент фразеологізму (**лід**), який загалом має значення «жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки» (ФСУМ, 27).

Поетичний символ чистої води, криниці, напування коня в українській ліриці тісно пов'язаний з темою кохання [2, 103]. Крім цього, в баладах вода (або інші гідроапельятиви) часто асоціюється з нещасливим коханням: *І пішла доня понад річку, Рішати доленьку свою... І кинулась доня до річки, ... А милий кинувся на поміч... По річці* пліла люба пара, *А кінь по березі ходив* (Б., 36); *Родилась нещасна, Сильно безталанна, Хіба піду в море З жалю утоплюся?* (Б., 148); *Береглась Маруся, та не збереглась, Їй чорна хвиля* із бережка змила (Б., 60).

Тематичне поле «одруження (весілля)» представлено передусім висловами з ключовою лексемою *рушник* як символ єднання, кохання і вірності (див.: ФСУМ, 776): *Ой хто мені тройзілля достане, Той зо мною на рушнику стане* (У. б., 20); *На другий вечір за нелюба Подала доня рушники* (У. б., 36). Відносно продуктивні й інші фраземи з аналогічним значенням: *Я з війська повернуся, візьму шлюб з тобою* (Б., 93).

Мотиви *журби* та *радості* теж є одними з наскрізних у баладній творчості, вони ніби виступають індикатором почуття любові, а відповідно — є складниками концепту *кохання*. Протилежні за своєю семантикою компоненти, зазначені вище, реалізуються через символічні обставини (найчастіше пов'язані зі станом природи), які передають душевний стан героїв: *Ясно сонце сходить і ясно заходить, Івась до Марусі щовечора ходить... Маруся веселая, як ясне сонце гріє* (Б., 37); *Половина саду родить, половина в'яне, Любив Василь Марусеньку, а тепер не гляне* (Б., 68). Можливо, не завжди говориться про почуття героїв, але символічні картини природи досить яскраво передають переживання закоханих (вони не завжди позитивні, оскільки закони баладної оповіді мовлення передбачають насамперед

відсутність щасливого завершення любовних колізій). Це підтверджують і такі приклади: *Ой чого, чого той терен похилився? Через вороги козак дівчині вклонився... Покидаю тебе, дівчино, навіки. — Треба було кидати, як я тебе любила, ... А ти мене звів, ... А як з ума звів, то й на коника сів* (Б., 100); *У полі береза суха — не зелена, А на тій березі зозуля кувала* (Б., 90) (козак зрадив дівчину); *Туман, туман, туманами. Три вірлове крильми грали. Та як тяжко вірлам грати, туман крильми розбивати. А ще тяжче сему-тому, Що кохає чужу жону* (Б., 163). Останній приклад узагалі типовий для балад, тому що він надзвичайно образно характеризує невизначеність долі, невпевненість у щасливому розв'язанні життєвої проблеми, сум і тугу (символіка туману). Як зазначають В. І. Кононенко, Н. В. Слухай та інші дослідники, слово-образ *туман* вживається на позначення туги, задуми, невідомості, невизначеності, невпевненості в чомусь. Основні компоненти значення цього символу — «туга», «задум», «невідомість», «невизначеність», «невпевненість», «невиразність» [4, 111; 7, 21].

Однак найбільш характерним для балад є мотив зради, який у цих творах сюжетно варіюється: *Ой плужок попід лужок від леду до леду, Солодкі губи в куми, солодші від меду. Послав мене мій миленький квасолю садити, А сам пішов із кумою до коршомки пити* (Б., 164); *Біля царського двірця жовта ружа зацвіла, Та ізрадив милий мій, оженився на другій* (Б.: р., 121) (чоловік залишає немилу жінку й одружується з іншою; покинута помирає з горя; використовується також символічне значення жовтого кольору — ревності, зрада [6, 124]).

Як вихід у результаті зради або нерозділеного кохання герої балад обирають смерть: — *Ой вінчайся, білявочко,... Люби, кого-сь полюбила, живи, розживайся. А я, хлопець молоденький, в сирій землі згнию Та понесу з собов у гріб долю нещасливу* (Б., 56). Народна етика пісенним словом ніби застерігає від легковаження цим почуттям: *Нехай сеє кожний знає, Що з кохання смерть буває* (Б., 68); *Кажіть усім людям, най всі добре знають, Де двоє ся люблять, най ся побирають* (Б., 38). Завдяки такій дидактичній кінцівці народна мораль апелює і до почуттів закоханих, і до тих, хто може стати на шляху їхнього щастя. Ця ж думка з'являється і після постійного нагадування факту, що зрадливе кохання породжує зло, яке часто має свій найгірший вияв — смерть: *Ой бере козак дівку за руку Та повів її у яр глибокий ... у ліс високий, Прив'язав її к сосні плечима, ... Викресав огню із ружиночки. Запалив сосну із вершиночки* (Б., 75).

Нагнітанням напруженості сприяють і засоби локалізації дії: місце зради або здійснення інших негідних вчинків — *темний (густий ліс), глибокий яр, чисте поле, під калиною, під явором* тощо: *Козак коня не слухав, Взяв дівчину за рукав Та й повів під калину, Та й зрадив дівчину* (Б.: к., 325); *Ой вронила я віночок, Без свій дурний розумочок, В чистім полі, без неволі, Під явором зелененьким* (Б., 74).

Сприянням зрадливості сприяє вагання дійових осіб балад стосовно обрання для себе супутника життя (адже хочеться і красивої, і багатой, а такий максималізм може призвести і до перелюбництва): *А він на них поглядає: котру б то сватати? — Взяв би чорняву, та чорнява бідна. Візьму я русяву, русява спосібна* (Б.: р., 44).

Незважаючи на те що абсолютна більшість творів баладного жанру у своїй фабулі містить елементи трагічного завершення стосунків закоханих, це не означає песимістичної налаштованості твору. Саме в коханні народ бачив ту світлину, яка здатна була до невпізнанності змінити життя людини, зробити її щасливою (хай і не на тривалий час). Тому, на нашу думку, домінантним є передусім той факт, що для справжніх почуттів смерть коханої чи коханого стає рівнозначною втраті смислу життя, і тоді обоє у хвилини крайнього психологічного напруження ідуть на своєрідний подвиг — протестують спільною смертю проти тих умов і людей, що прагнули силою розірвати їхню вірну любов: (Івасик) *Іде до Марусі на сумне подвір'я. Прийшов він до неї й став собі на двері, Та дав собі кулю; впав коло неї* (Б., 38). На могилі закоханих виростають дерева, що переплітаються верховіттями (символ вічної любові): *Ой росте явір, розростається, До березоньки нахилється* (З гір, 132); *Росте калинонька, розростається, Явір до калини нахилється... Листок до листочка притуляється* (З гір, 137). Зрештою, життя торжествує над смертю — такий висновок можна зробити, незважаючи на песимістичність баладної розповіді.

Ще один негативний наслідок зради, невірності, бажання повернути собі кохання — це звернення до потойбічних сил, чародійництва. Трагічного звучання набуває символіка серця в поєднанні з мотивами невірності, отрути: *Яке, сестро, твоє пиво — За серденько ухватило* (Б., 52). Сюжети про злочинні «чари», ворожбу в баладах займають досить-таки помітне місце (можливо, через те, що віра в магічну силу чарів довго трималась у народній свідомості та почасти існує й дотепер).

До ворожок зверталися насамперед закохані, щоб привернути серце милої чи милого. Балади детально описують подробиці

приготування зілля, отрути: *Ой устає Марійчина на зорі раненько, Копле,.. коло гати зіллячко скоренько. А потому зо три доби по лісу блукала, Док' не найшла, де гадина ліновище клала. Коли тото вишто разом в молоці зварила, тогди Йванка на гостину 'д собі приманила (З гір, 243); Пішла Варвара й у лісочок та й гадину ймила, Вна гадину й дев'ять добий й на печі сушила... Й а в неділю пішла в місто, цукерків купила (З гір, 252); (постає асоціація люта гадина (гад) — полісемантичний символ. З одного боку, це знак отрути, з другого — ознака зради); (Дівча) *Накопало коріння... З-під білого каміння... На річці го помыла, ... В молоці го варила, ... А ще корінь не скыпів, ... А вже мильй прилетів (Н. б. З., 94)* (укажемо на зв'язок коріння (зілля) — біле каміння, який недвозначно вказує, що біле каміння має відношення до магії [1, 29]).*

В основі чарівництва, звичайно, лежать вірування в магичні сили природи, а підставою для такого кроку є власне побутові ситуації: дівчина змушена звернутися до чарів, бо її милий до двох разом ходить: *Було ж тобі, вражий сину, нас трьох не кохати, тепер будеш, вражий сину, у землі лежати... Нас трьох не кохати, а двох не любити, Оце ж тобі, вражий сину, на світі не жити (Б., 49).*

Наявні в баладах елементи анімістичного світогляду включалися у сферу можливого, бо в часи активного творення жанру і аж до початків ХХ століття серед широких мас ще існували залишки первісних вірувань і забобонів. Саме тому мотиви з метаморфозами людей і предметів не порушували загалом реалістичного зображення, властивого цьому фольклорному жанрові, бо, атавістичні з сучасного погляду, вони несуть у баладах передусім ідейно-художнє навантаження. Якщо в переказах і легендах анімістичні перетворення пояснюють певні явища й предмети природи, то в баладах метаморфози мають переважно художню мету: загострити драматизм реальних людських взаємин, посилити відтворення життєвих конфліктів за допомогою чудодійного й надприродного, почерпнутого з архаїчних вірувань та уявлень про переселення душі людини в рослину або тварину, про силу чар і ворожінь, віщість снів, про магичну дію слова, зокрема й слова-закляття, особливо материнського.

Узагалі фольклор (і балада зокрема) за своєю природою і спрямуванням — сентенційний, повчальний різновид народного словесного мистецтва. Ось чому долі баладних персонажів так красномовно переконують, що порушення усталених родинних норм і традицій обходиться дорого, часом коштує людського життя.

Сама дійсність у таких творах має дидактичний підтекст, проповідує напутню мораль.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Б. — Балади / упоряд. і приміт. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук. — К. : Дніпро, 1987. — 317 с.

Б.: *к.* — Балади: кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук. — К. : Наук. думка, 1987. — 472 с.

Б. п. — Нудьга Г. А. Баладні пісні / Г. А. Нудьга. — К. : Музична Україна, 1969. — 271 с.

Б.: *р.* — Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей. — К. : Наук. думка, 1988. — 523 с.

З гір — З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / упоряд., підготовка текстів С. В. Мишанича. — Ужгород : Карпати, 1981. — 462 с.

Н. б. З. — Народні балади Закарпаття / запис та впорядк. текстів, вступної статті «Народні пісні і балади Закарпаття» і примітки П. В. Лінтура. — Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. — 283 с.

У. б. — Українські балади / упоряд. М. К. Дмитренко. — К. : Укр. центр духовної культури, 1993. — 64 с.

ФСУМ — Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. — К. : Наук. думка, 1999. — 980 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк, Б. М. Мовні явища як етнокультурна цілісність / Б. М. Ажнюк // О. О. Потебня і проблеми сучасної філології : зб. наук. праць ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К. : Наук. думка, 1991. — С. 26–43.
2. Дей, О. І. Поетика української народної пісні / О. І. Дей. — К. : Наук. думка, 1978. — 251 с.
3. Жайворонок, В. В. Українські обрядові мовні формули на етнокультурному тлі / В. В. Жайворонок // Слово. Фраза. Текст. — М. : Азбуковник, 2002. — С. 182–195.
4. Кононенко, В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. — Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 1996. — 272 с.
5. Плісецький, М. М. Фольклор у книзі, його естетичне значення / М. М. Плісецький // Книга, читач, сучасність : збірник статей. — Харків : РВВ Книжкові палати, 1971. — С. 158–193.
6. Словник символів культури України / за заг. ред. Б. Г. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. — К. : Міленіум, 2002. — 260 с.
7. Слухай, Н. В. Міфопоетичний словник східних слов'ян / Н. В. Слухай. — Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне вид-во, 1999. — 120 с.
8. Черкашина, Л. Українська «культура серця» в образах і символах фольклору / Л. Черкашина // Народна творчість та етнографія. — 2001. — № 3. — С. 48–54.

Молодичук О. Лінгвостилістическіє средства концепта «любовь / измена» в украинских народных баладах.

В статтє на матеріалє українских народных баллад проанализированы лексико-фразеологические и синтаксические средства создания оппозиционной пара концептов «любовь / измена». Среди лингвостилістических средств выделяются проприативы и компаративы.

Ключевые слова: лінгвофольклористика, баллада, лексико-фразеологическое поле, культурный концепт.

Molodychuk O. Linguo-stylistic means of the concept of «love / betrayal» in the Ukrainian folk ballad.

In the article on the material of Ukrainian folk ballads analyzed lexicophraseological and syntactic means of creating opposition pair of concepts «love / betrayal». Among the linguo-stylistic funds allocated propriativity and komparativy.

Key words: linguistic folklore studies, ballada, lexicophraseological field, cultural concept.

УДК 811.161.2'373

*Надія Осташ
(Львів, Україна)*

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ФОНЕТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ГОВІРКИ СЕЛА БЕРЕЗНА НА ХОЛМЩИНІ

У статті проаналізовано фонетичні явища у говірці села Березна на Холмщині: особливості вимови голосних, депалаталізацію приголосного р', високий ступінь палатальності приголосних з, ц, с, дз, явище протези, епентези, афери тощо.

Ключові слова: Березно, Холмщина, протеза, епентеза, афераза, говірка, наріччя.

Серед великої кількості праць, які аналізують український діалектний простір, холмські говірки найменш досліджені. Традиція вивчати окремі говірки та подавати як додаток до публікацій різні за обсягом словники давня (пор., напр., Свенціцький 1913, Курило 1924, Гладкий 1929, Панькевич 1934, Мельничук 1952, Паламарчук 1958, Сизько 1981, Czyżewski 1997, Вербовий 2011 та ін.). Вагомий внесок у дослідження та лексикографічне опрацювання українських говірок зробив О. Горбач, який опублікував власним коштом та надіслав у бібліотеки та на кафедри філологічних факультетів усіх вишів України багато книг з україніки, серед них — близько 20 діалектних словників.

В останні роки з'являються монографічні дослідження окремих українських говіркових масивів (пор., напр., Аркушин 1996, Друль 2006, Неґрич 2008, Сабадош 20008, Лесюк 2008, Турчин 2011 та ін.). Докладний аналіз праць, які висвітлюють специфічні особливості окремих говірок, здійснено у статті К. Глуховцевої «Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень» (Глуховцева 2004).